

DIKTATÚRÁK GOLGOTÁI – „malenkij robot”
A TÖRTÉNELEMTANÁROK EGYLETE TANÁRKÉPZÉSI PROGRAMJA
AZ „ELHALLGATOTT TÖRTÉNELEM” MEGISMERTETÉSÉÉRT

A továbbképzés előadásainak anyagai

AZ NKVD-világ Magyarországon – Gyarmati György előadásai alapján.....	2
Bihari Péter: Erőszak a 20. század háborúiban	11
Szakál Gyula: A kapcsolati tőke változásai a szovjet típusú diktatúrákban	18
Farkas Judit: A malenkij robot témája forrásközpontú megközelítésben	24
Baracs Nóra: Iskolai projektek a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok tragédiája feldolgozására	27

AZ NKVD-világ Magyarországon – Gyarmati György előadásai alapján

Vagy vágtam volna ávósom szemébe

(Tudom, hogy Zala a neve)

hogy semmikor, semmiért, semmiképpen

nem cserélek vele?

Faludy György

I. A szovjet befolyás kiépülésének rendszere

Szovjet mintára és ellenőrzéssel hozták létre 1945-ben a Politikai Rendvédelmi Osztályt (PRO-t), majd 1946-ban az ÁVO-t, az Államvédelmi Osztályt a Belügyminisztérium keretében, 1948-ban pedig az ÁVH-t, az önálló Államvédelmi Hatóságot. Ekkoriban (már nem Rajk Lászlónak vagy Farkas Mihálynak, hanem) épp Kádár Jánosnak hívták a belügyminisztert. 1950-ben az ÁVH-t közvetlenül a minisztertanács ellenőrzése alá helyezték, és már nem Kádár Jánosnak hívták a belügyminisztert.

A PRO-t, az ÁVH-t és a belügyminisztériumot is 1945-től kezdődően a Magyar Kommunista Párt felügyelte, amihez kellő „politikai” támaszt a Vörös Hadsereg biztosított, hivatalosan a SZEB-en, azaz a Szövetséges Ellenőrző Bizottságon keresztül. Az 1945. január 20-án, Moszkvában aláírt fegyverszüneti megállapodás – amely az ország szuverenitását korlátozta – betartatását a Szövetséges Ellenőrző Bizottságra bízta, ami a későbbiekben Vorosilov marsallban és Szvirodov altábornagyban öltött testet.

Az ÁVO és a szovjet hatóságok együttműködésének biztosítására a GPU és a magyar szervek közti összekötői feladat elvégzésére tanácsost neveztek ki, Orlovot. De a szovjet ellenőrzést nemcsak a hivatalos keretek biztosították, hanem közvetlen kapcsolatok is, pl. Péter Gábor első helyettese a szovjet Állambiztonsági Népbiztosság magyar származású ezredese, Kovács János lett. Az NKVD, majd 1954-től új néven KGB közvetlenül is végzett megfigyelést Magyarországon, egyaránt lehallgatták a kisgazdákat és a kommunistákat.

A szovjetek saját hatáskörben vitték el 1944/45-ben az embereket tömegesen malenkij robotra vagy közel 100 ezer Budapest környéki a hadifogoly-létszám kiegészítéseként. Ez utóbbira azért volt szükség, mert igazolni kellett, hogy miért húzódott el Budapest ostroma annyira, hogy más szovjet alakulatok addigra már 60 km-re megközelítették Berlint. Ők a GUPVI táboraiba kerültek. Kovács Béla parlamenti képviselő letartóztatását is saját embereikkel oldották meg az „ideiglenesen” nálunk állomásozó hatóságok. Rákosiék erre

vonatkozó kérését teljesítették, de magyarok, pl. bányászok hazaengedését hiába kérte Sztálin legjobb tanítványainak egyike.

1947-re az eredetileg kis létszámú PRO-ból a kommunista párt félelmetes terrorszervezete jött létre, mely önálló hatalommal bírt. A megfélemlítésre és a folyamatos félelemben tartásra alapozó rendszerben az ÁVH több ezer alkalmazottja Rákosi Mátyásék legfőbb támaszává vált. Bár a párt ellenőrzött, a politikai rendőrség megfigyelt. Bárkit. A pártvezetőket is.

Rákosi 1945 januárjában Sztálin megbízottjaként tért haza a Szovjetunióból, ahová 1940-ben került. Sztálin az 1848/49-es szabadságharc Moszkvában rabosított honvédszászlóit adta azért, hogy kiszabadítsa Rákosit Horthy börtönéből, ahol már 15 évet ült.

1953-ban, szovjet ösztönzésre, a minisztertanács az ÁVH-t mint önálló szervet megszüntette és újból összevonta a BM-mel. Ekkor épp/még Gerő Ernő volt a belügyminiszter miniszterelnök-helyettesként, és Nagy Imre a miniszterelnök. (Gerő Ernő maga is KGB-ügynök volt korábban.) Az összevonás tényét nem hozták nyilvánosságra, ami a későbbiekben sok zavart okozott a Belügyminisztérium működésében; az államvédelem különállása és rendfokozatai mindvégig fennmaradtak. Majd Piros László lett a belügyminiszter, aki hol Moszkvához, hol Rákosihoz, hol a reformerekhez próbált igazodni, ami bizonytalanná tette a szervezetet.

Nagy Imrének módja nyílt az ÁVH-t még egyszer feloszlatni, 1956. október 28-án. Ez nem szovjet befolyásra történt.

Majd jött a szovjet befolyásolástól csöppet sem mentes Kádár-korszakban a Politikai Nyomozó Osztály és a hírhedt III/3., de ez a korszak nem tartozik a témánkhoz.

II. 1 200 000 ember adatai tartotta nyilván a politikai rendőrség

Az ÁVO majd ÁVH tette dolgát, amihez egyre nagyobb létszám és pénz állt a rendelkezésére. Ez utóbbi egyaránt származhatott hivatalos költségvetési helyről vagy zsarolásból, esetleg kenőpénzből, amit pl. útlevéért kaptak. Mindenről adatokat gyűjtöttek, majd állami titokká nyilvánították. A vélhetően legsikeresebb iparág, a szögesdrótermelés (és -túltermelés) adatai ugyanúgy titkosak voltak, mint az, hogy kiket őriztek a kerítések mögött. ÁVH szovjet mintára és a szovjet tanácsadók hathatós támogatásával koncepciók megszervezésébe és megrendezésébe kezdett.

Bárki ellen bármiért vizsgálódhatott a hatóság, akár egy vicc meghallgatásáért is. Csak az irreálisan magasan megállapított adó be nem fizetése miatt 400 ezer parasztot

ítéltettek el „közellátási büntett” címén. Az ÁVH egymillió büntetőeljárás megindítását kezdeményezte. Az ÁVH-perek közel 60%-át a besúgók feljelentései alapján kezdeményezték! (Már a Gestapónak is nagy arányban adtak munkát a magyar besúgók 1944-ben.)

A bíróságoknak a milliányi feljelentés teljesítése érdekében átlagosan napi 700 ügyet kellett tárgyalnia és 400 ügyet elmarasztaló ítélettel le is kellett zárnia.

Akiket a bíróság felmentett, többnyire internálótáborba kerültek.

III. A munkatáborok „előszobája”, az internálás intézménye, 1945–1953

Hatósági vélemény: *„Szabadlábon hagyása a közélet demokratikus működése szempontjából aggályos.”*

Az embereket nem valamilyen cselekedet, nem valamilyen elkövetett bűn miatt internálták, hanem a hatóság vélelmezése miatt. Bírói ítélet nélkül és felmentő bírói ítélet után egyaránt lehetett internálni az embereket. Egy 1945-ös, titkos belügyminiszteri rendelet alapján bárkit, aki a hatalom szemében „népellenesnek” tűnt, aki szerintük „veszélyeztette az ország demokratikus szellemben történő újjáépítését” eljárás alá vonhattak és bírói ítélet nélkül, mintegy megelőzésként, táborba zárhattak. Internáltak pl. a nemesi származás miatt, azért, mert a szülők gyártulajdonosok voltak, ok lehetett a horthysta katonatiszti múlt vagy a szociáldemokrata párttagság, de a külföldi rokonokkal tartott kapcsolat is. Idejutottak a hadifogságból hazaérkezők, jöhettek akár Nyugatról, akár Keletről. A hazai németiség malenkij robotra nem elhurcolt része addig, amíg a kitelepítési határozatokat meg nem kapta, szintén rab lett. A népbíróságok jogerősen felmentett vádlottjait szabadon engedés helyett egyszerűen internálták. Így jártak el a Szovjetunióból hazatérő hadifoglyokkal szemben is.

Az internálás célja a rendszerváltás feltételeinek biztosítása volt egy olyan időszakban, amikor fokozatosan kibontakozott a hidegháború és a kétpólusú világban nagyon erőssé vált a kommunista befolyás. Elfogadottá vált, hogy bírói végzettség nélküli emberek ítéleztek a politikai jellegű szűrővizsgálatokon. B-listázáson kellett átesni az embereknek, ahol nem bizonyítékok alapján döntöttek. Nagy volt a bizonytalanság és a bizalmatlanság. A világméretű hidegháború belpolitikai leképezése. „Sehol sincs olyan nagy terror és rendőrállam, mint Magyarországon, mert itt egymás után tűnnek el az emberek, nem tudni, miért, minden ítélet nélkül.” (Komlós Aladár, 1952)

Majdnem minden megyeszékhelyen és több nagyvárosban kialakították az internálótáborokat, országsszerte száznál is többet. Az épületek ablakait beszögezték, üvegeit

bemeszelték, hogy ne lehessen kinyitni vagy kilátni rajtuk. Kistarcsán és Nagy-Budapest 15 táborában 18 ezren szenvedtek egyszerre. Minden 100. budapesti megjárta az internálótáborokat!

Több nagyipari beruházás megvalósítását az internálótáborokban folyó rabmunkára alapozták. A foglyok számára a gyárak mellett szögesdróttal őrzött táborokat hoztak létre, amelyek higiéniai feltételei rosszabbak voltak, mint a börtönöké. Felügyeletük az ÁVH feladata volt, így gyakran ütlegették, rugdosták őket, béklyóba, kurtavasra kötötték a foglyokat. A tiszalöki vízi erőmű építkezéséhez a rabokkal ásatták ki a Tisza új medrét. A budapesti romeltakarításhoz is nélkülözhetetlenek voltak a foglyok. Kazincbarcikán a vegyi üzemhez kellett az ingyen munkaerő.

Az internáltak rabléte kopaszra nyírással kezdődött, majd rágsálók és poloskák között folytatódott. 70 fős szobák voltak. A rabok saját ruhájukban maradtak, de fürödni és fehérneműt cserélni havonta egyszer lehetett. Az 1200 kalóriás, silány élelmezés mellett nagyon hamar lefogytak. Hozzá tartozó havonta egyszer, öt percre látogathatta őket. Egyes táborokban a beszélő egy folyosón történt, ahol két sorban kifeszített drótháló választotta el a foglyokat és a látogatókat, középen az örök járkáltak, hallgatóztak.

Az internálták egy részét továbbküldték Recskre.

IV. A magyar GULAG = Recsk

A szovjet GULAG táboraihoz hazánkban a recski hasonlított legjobban: ugyanúgy a politikai rendőrség felügyelte, és itt voltak a legkeményebbek a munkafeltételek, legbrutálisabb a bánásmód. A legnagyobb különbség az, hogy itt nem voltak köztörvényesek, akik külön börtönvilágot hoztak volna létre, és az éghajlat is normális volt. Aki Recskre került, azokat elvileg csak hat hónapra internálták, amit felül kellett volna vizsgálni fél év után, de ez, egyetlen kivétellel, elmaradt.

A recski táborba zárt 1760 fogoly feladata a nagyon kemény bazalt kitermelése, összezúzása és feldolgozása volt. De a kőfejtéshez nem biztosították a megfelelő szerszámokat, és magasan állapították meg a napi normát. A kialakított körülmények és a rabokkal való bánásmód következtében a lakókra a lasú halál várt. A recski tábor volt a leghírhedtebb kényszermunkatábor; aki ebbe a rabmunkatáborba került, arról a családtagok semmilyen értesítést nem kaptak, még a gyakori elhalálozás esetén sem. A tábor lakóit jól sikerült elszeparálni, alig jutottak hírekhez, információkhoz a foglyok.

A táborban egyetlen kőépület állt, az ÁVH-őrség paracsnoksága használta. (Napjainkban ez lett az emlékhely fogadóépülete.) A barakkok rönkökből épültek, a deszkák hézagain át besivített a szél. Egy épületben 120–150 rab aludt. Az emeletes ágyon alig 40 cm hely jutott egy fogolynak, így csak egyik oldalukon feküdhetek, és egyszerre kellett mindenkinek megfordulnia. Deszkák helyett göcsörtös ágakra került a vékony szalmazsák, így gyakran nyomta a derekukat.

A táboron belül létrehoztak egy külön, szögesdróttal körülvett büntetőbarakkot 120 ember számára. Őket hajtották ki legkorábban dolgozni és engedték legkésőbb vissza. Kisebb volt a fejadag, és megfosztották őket a havi egyszeri fürdőzési lehetőségtől is.

Rekonstruálták az egyik legrémesebb büntetés-végrehajtási eszközt, a vizes vermet, ahová éjszakára zárták a szerencsétleneket. Olyan alacsony volt, hogy felállni nem lehetett benne. Télen a szekrényfogdába, 70×70 cm-es helyre zárták azt, aki nappal nem tört elég követ. Fogdaként apró helyiségek is szolgáltak. 2 m²-re akár egy tucat rabot is bekényszerítettek éjszakára, akik állva próbáltak aludni, hogy másnap már teljesíteni tudják a normát. A legfájdalmasabbnak a gúzsbakötés számított. Volt, aki mozgásra képtelenné téve olyan közel került az örök kályhájához, hogy még égési sérülést is szenvedett.

1950. július 19-én kezdődött a tábor élete. 35 internált szociáldemokratát bevagoníroztak, 13 ÁVH-s fegyőrré bíztak, és elküldték őket a Mátrába, a birkalegelőkre szögesdróttal körülvett tábort építeni. A foglyok olyan, „jobbaldalnak” bélyegzett szocdemek voltak, akik ellenezték a két munkáspárt egyesülését. Főris Béla táborparancsnok azt ígérte nekik, ha felépítik a tábor, hazamehetnek. Ezt nem hitték, mert közben állandó becsmérő jelzőjük lett, hogy fasiszták.

Öt barakk öszre, három a következő télre készült el, és megtelt lakókkal. Idekerült 50 hortysta tiszt, sok csendőr és rendőr, a Rajk-perben fel nem használt „titóisták”. Hatvanból vasutasok nagyobb csoportja, akik védelmükbe vették a helyi ferencrendi szerzeteseket rendházuk szétverését követően.

Az örök igyekeztek minden szökést megakadályozni, a szabadulási kísérleteket kegyetlenül megtorolták, nyolc rabnak mégis sikerült megszöknie 1951-ben. Egyiküknek sikerült Ausztriába átjutni, majd Münchenben a SZER munkatársai fogadták. Többször lejátszották azt az adást, amelyben közel 600 recski fogoly névsorát olvasták fel.

Bár létrehozói nem akarták, az ország mégis értesült arról, hogy van egy fogolytábor, ahol kőfejtőben, borzalmas körülmények közt dolgoztatják az embereket. Ez volt az első tábor, aminek kitudódott a híre. **Recsk a rettenet szimbóluma lett.** A SZER 1951-es adásainak tartalmát az is megismerte, aki önállóan nem kapcsolta volna be az „imperialista”

rádióadó műsorát. Sokan ezekből az adásokból értesültek, hogy egyáltalán még élnek a hozzátartozóik, volt munkatársaik, barátaik. De nem igazán könnyebülhettek meg, amikor hallottak a rettenetes állapotokról.

A tábor felszámolásához a Sztálin halála utáni moszkvai irányváltásnak kellett bekövetkeznie: korrekcióra kényszerítették a magyar „rendszergazdákat”, az esztelen jogtiprások és meghurcoltatások százezreinek mérséklődése következett. Ennek a folyamatnak a részeként felszámolták az internálótáborokat, a foglyok többségét hazaengedték. 1953-ban ötfős szabadítóbizottságot hoztak létre az addigi táborfőnök vezetésével. Ők – saját maguk által megállapított szempontok szerint – 223 főt nem engedtek haza, hanem további bírósági eljárás alá vonás céljából Kistarcsára küldtek.

Recsk félelmetes volt, és a félelem miatt hallgattak róla. A bezárása, azaz 1953 után a szabadon engedett foglyoknak titoktartási kötelessége volt, államtitokká minősítették az internálást.

Nemcsak Recskről, hanem a többi kényszerszermunkatáborról is hallgattak az emberek. A titokban tartott tömeges meghurcolások színhelye volt többek között Sajóabony, Csolnok és Bernátkút, de a táborok közvetlen környezetében élők is hallgattak létezésükről.

A tábor épületét egy magánszemély, Erdély Gábor mentette meg az enyészettől azért, mert édesapja itt raboskodott 1950 és 1953 között. Megvásárolta az épületet, hogy emlékhelyet alakítson ki. Kezdeményezését támogatta az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára. Ők lettek szakmai gondozói az épületnek és hoztak létre a helyszínen egy kiállítást.

A recski tábor emlékhelye őrzi az itt elhunytak nevét és azokét is, akik Sztálin halála után megélték a szabadulást: Faludy György költő, Ivády Sándor olimpiai bajnok, a háború utáni első miniszterelnök, Dálnoki Miklós Béla két unokaöccse, Lajos és László, gróf Zichy Péter, Kéri Kálmán vezérezredes, a fegyverletételről Moszkvában tárgyaló küldöttség tagja...

V. Kietlen pusztaság – de nem Szibéria: a hortobágyi zárt táborok

Én rajtam jutsz a magyar Szibériába

Én rajtam át oda, ahol nincs igazság

Egy örült elmét vezette gonoszság

Keleti cinizmus emelt perverz kéjjel

Az ős gyűlölet és fő butaság

Egy volt lakó alkotása, Debreczeni József: *Hortobágyról zokog a szél* (részlet)

Bírói ítélet nélkül 8-9 ezer főt kényszerítettek az alföldi munkatáborokba, egész családokat, volt egy- és 83 éves is közöttük. Előtte elvették otthonaikat, minden vagyonukat.

Rákosi a mezőgazdaság gyors átalakításában is Sztálin legjobb tanítványa akart lenni, ezért, a GULAG-rendszer Szovjetunióban kiérlelt mintáit követve, a téeszekbe be nem lépett módosabb parasztság, a „kulákok” családjaira deportálás várt. Nemcsak „kulákokat” deportáltak, hanem több családot is csak azért, mert az ellenségnek bélyegzett Jugoszláviához, illetve Ausztriához közeli falvakban, a határsávban a házukat az ÁVO keretébe tartozó határőrség akarta használni. 1950 júniusában 300 településről 3 ezer embert gyűjtöttek be. Nagyobb városokból a polgári egzisztenciájú családokat telepítették át. Szeged, Miskolc, Nagykanizsa, Várpalota a szocialista nagyberuházások környékeként vált „megtisztítandóvá.” A közelgő harmadik világháború sztálini víziója indokolta, hogy a kitelepítések kizárólag a szovjet határ felé történjenek, hogy az „ellenséges elemeket” elszigeteljék. A kelet-magyarországi településekről a szökés szinte lehetetlen volt, mivel ha a családok együtt szöknek, az nagyon feltűnő lett volna, ha viszont a családfő szökik el, akkor az ott maradók, például épp a gyerekeken állnak bosszút. Nagyon féltek az emberek.

A Tisza mentén 12 tábort alakítottak ki, amelyeket a közvélemény pontatlanul hortobágyi táboroknak nevez. A kitelepítettek szállásai zömmel birkahodályok, baromfiólak, disznóólak voltak, a családokat azonban nem választották szét. Mezőgazdasági munkát végeztek velük, a gyerekek felnőtt felügyelet nélkül maradtak a táborokban.

VI. Budapesti deportálások

Egy hónap alatt, offenzívaszerűen zajlott az „osztályidegennek” bélyegzett családok Budapestről való kitiltása és kényszerlakhelyre költöztetése, ami 1951. május 21. és június 18. között 5200 családot, mintegy 12 ezer főt érintett. Köztük volt 62 miniszter és államtitkár, 272 horthysta tábornok, illetve főtiszt, 1400 huszártiszt, 300 rendőr- és csendőrtiszt, 900 állami tisztviselő, 250 gyártulajdonos, illetve vállaltvezető, 180 bankár, 400 nagykereskedő, 300 földbirtokos, 30 arisztokrata. Régi otthonaikat elfoglalták a pártkáderek, új otthonaikban a házigazdáik (többnyire kulákok) büntetése volt, hogy fogadják be őket. Nemcsak vagyonuktól, hanem nyugdíjuktól is megfosztották a kitelepítetteket. 1953 után a kényszerlakhelyüket elhagyhatták, de nem térhettek vissza Budapestre, onnan kitiltották őket.

VII. Skarlát betű

1953 után a foglyok többsége kiszabadult, de a hátrányos megkülönböztetésük ezzel még nem szűnt meg. Gyakran kitiltották őket eredeti lakóhelyükről, hisz a lakásaikat már megkapták az „elvtársak”, akiket nem lehetett kilakoltatni. Többségük ref-es lett, azaz rendőri felügyelet alá került. Titkosrendőri módszereket is alkalmaztak velük szemben, leveleiket felbontották, ügynököket állítottak rájuk. Természetesen néhányukat sikerrel be is szervezték. A nyugdíjak megállapításánál ezeket az éveket nem vették figyelembe. A kiszabadult idősök – korábban már megállapított, majd kifizetését felfüggesztett – nyugdíjának folyósítására éveket kellett várni. Ugyanakkor munkát is nehezen találtak, de nemcsak az idősök. Magasabb végzettséggel is csak segédmunkások lehettek.

1956-ban sok üldözött elhagyta az országot. Ők jártak jobban, mert az itthon maradottak hátrányos megkülönböztetése folytatódott a Kádár-korszakban. Ráadásul az etikátlan diszkrimináció a gyerekeikre is kiterjedt, hisz az osztálynaplókba a nevük mellé bekerült, hogy X, azaz osztályidegen, ezáltal elvágva őket a továbbtanulás lehetőségétől, néha nemcsak az egyetemitől, hanem már a gimnáziumitól is. Többségük sokáig nem kaphatott útlevelet azokban az években sem, amikor a hallgatók többségnek már járt.

A volt foglyok rehabilitációjára a rendszerváltásig kellett várni, így azt sokan már meg sem élhették. Csak az Antall-kormány emelte a nyugdíjakat és adott erkölcsi elégtételt nekik.

Felhasznált irodalom:

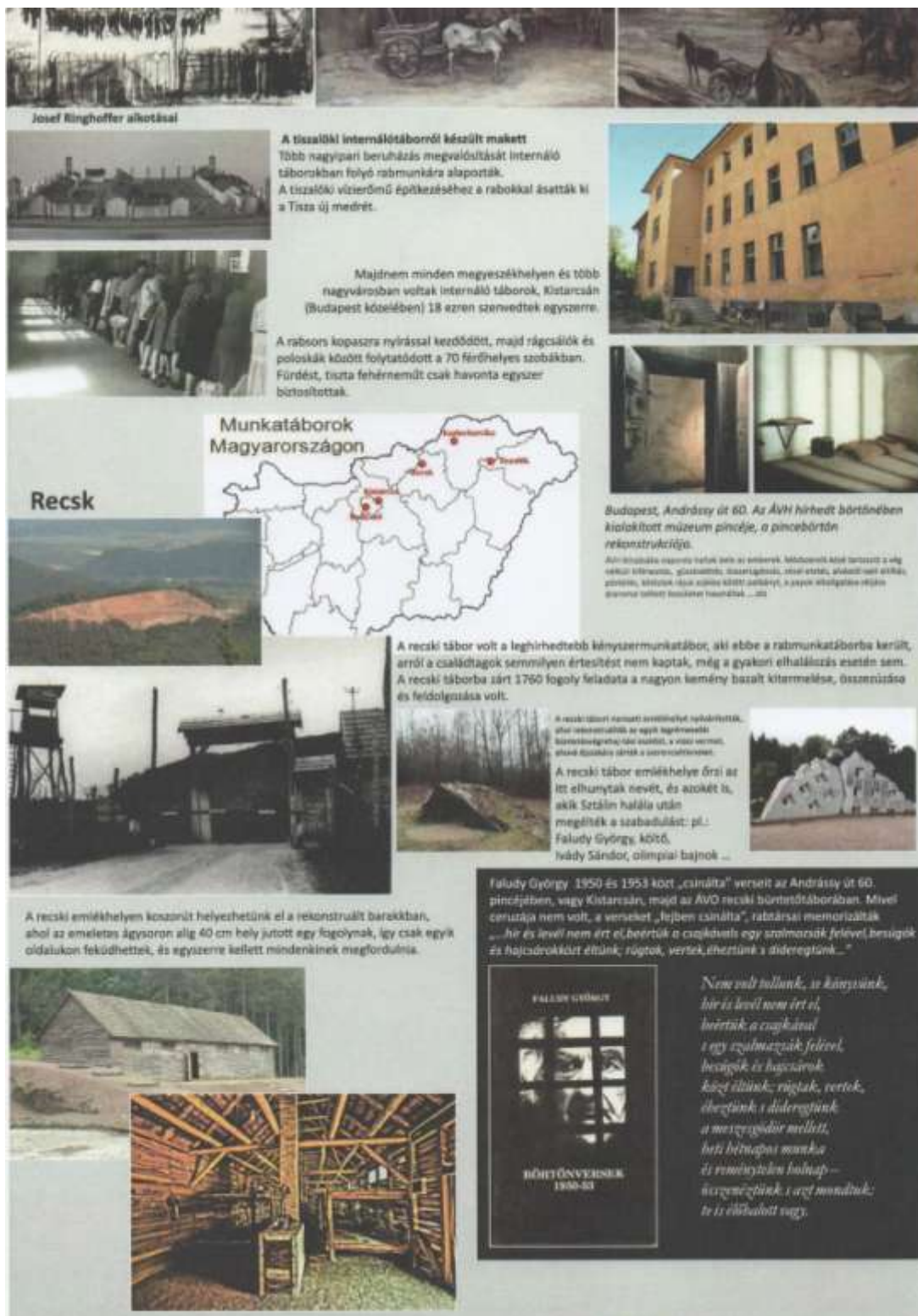
Bank Barbara – Gyarmati György: Recsk kényszermunkatábor 1950–53. Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2012

Bank Barbara – Gyarmati György – Palasik Mária: „Állami titkok.” Internáló- és kényszermunkatáborok Magyarországon, 1945–53. L'Harmattan Kiadó–Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára, Budapest, 2012

Gyarmati György (szerk): Államvédelem a Rákosi-korszakban. Történeti Hivatal, Budapest, 2000

Gyarmati György: A Rákosi-korszak. ÁBTL – Rubicon, 2011

Rubicon, 2007/1., 2010/6. és 2010/9.

A kép egy roll-upot mutat. Készítette: Baracs Nóra. Kivitel: Design Műhely. A roll-upok kölcsönkérhetők a szerzőtől.

Bihari Péter: Erőszak a 20. század háborúiban

A 20. század az erőszak századaként él a köztudatban, s az erőszak a két világháborúban csúcsosodott ki. Az alábbiakban a civil lakosság ellen elkövetett erőszakról lesz szó, de még mielőtt a világháborúkkal foglalkoznánk, néhány korábbi eseményt is említenem kell.

Ha a kronológiát követjük, először talán a herero törzsek elleni erőszakról érdemes szólni. 1904-ben a német katonaság kb. 25–100 ezer hererót gyilkolt meg Német Délkelet-Afrikában, amit a mai történészek „genocídiumként” vagy „faji háborúként” tartanak nyilván. Majd 1912–1913-ban következett a két (rövid) Balkán-háború, melyek eredménye a Török Birodalom kiszorítása lett az egész félszigetről. E háborúkat a „különlegesen brutális” jelzővel illették, egyik fél sem kímélte a civil lakosságot. „Évszázados gyűlölségek törnek felszínre ebben a háborúban. Mindegyik oldalon számos irreguláris egység harcol, ehhez társul még a primitív kulturális színvonal – mindez együtt a faji háborúvá, sőt megsemmisítő jellegűvé teszi a konfliktust” – vélte von Gagner német megfigyelő már 1912 októberében.

Napjaink egyik történésze szerint „Két volt oszmán körzetben, Koszovóban és Monasztirban a hódító szerb hadsereg civilek talán ezreit gyilkolta le. Noha egyes szerb tiszték – óvatlanul – az albán lakosság »kiirtásáról« fecsegték, ez inkább bosszú fűtötte öldöklés volt, mint genocídium. A lövöldözések [?!] mindazonáltal megdöbbentették a szemtanúkat és az ügyben nyomozókat. »A törökök menekültek a keresztények elől, a bolgárok a görögök és a törökök elől, a görögök meg a törökök a bolgárok elől, az albánok a szerbek elől« – jegyezte fel az 1914-ben vizsgálódó Carnegie-bizottság. [...] Erőszakos térítések, tömeges kivégzések és több tízezres menekültáradat: ilyen következményekkel járt a próbálkozás, hogy a nemzetiségi elv jegyében számolják fel Európában a még megmaradt oszmán tartományokat” – írta 2004-es Balkán-könyvében Mark Mazower. (A koszovói albán áldozatok számát kb. 10 ezerre teszik.)

A neves angol lap, a *The Times* úgy látta: „Az emberi természet alacsonyrendű ösztönei érvényesültek; félő, hogy a Balkán-félszigetre a középkori állapotok térnek vissza [...], és a civilizált Európa mozdulatlan tanúja a barbárság és a törvénynélküliség visszatérésének” (1913. július 15.). Ebben az idézetben jól benne van „Európa” Balkán-képe: „mi” itt, Európában kulturáltak, békések, normálisak vagyunk; „ti” ott, a Balkán mélyén barbárok, durvák, középkorian sötétek vagytok. Ez a kettősség erőteljesen jelen volt mind a nyugati, mind a keleti közvélemény fejében; nem mellelesleg érvényesült 1914 nyarán is, amikor az európai újságolvasók nagy többsége számára természetesnek tűnt egy újabb

Balkán-háború kirobbanása, de azt el sem tudták képzelni, hogy emiatt „civilizált” németek és angolok fognak egymás torkának esni és éveken át háborúznak.

Összességében tehát „A Balkán-háborúk a társadalmak egészét mozgósító, totális háború felé mutattak, s ennyiben megelőlegezték a 20. század háborúit” – írta Markus Pöhlmann német történész, amivel igazat állított. A félsziget mindkét világháborúban súlyos atrocitások színhelye volt, majd – mint ismeretes – itt, a boszniai Srebrenica városánál történt meg a 20. század utolsó népirtása, ahol a szerb katonaság kb. 8500 bosnyák férfit és fiút gyilkolt le 1995 nyarán. Amikor e genocídium 20. évfordulóján az ENSZ határozatban akarta elítélni a szerbek magatartását, a testvéri Oroszország megakadályozta a határozat elfogadását. A szerb miniszterelnök hálásan említette, hogy a nagy szláv testvér nem engedte meg, hogy Szerbiát „egyoldalúan” tömeggyilkosság miatt ítéljék el.

Az 1914-ben kirobbant első világháborút a másodikhoz képest civilizáltnak szoktuk tartani, nem alaptalanul. Az újabb történeti kutatások azonban szinte minden fronton a tömeges erőszak meglétét tárják fel. Ami a nyugati frontot illeti: nem igaz, hogy a német hadsereget ok nélkül vádolták a belgiumi és észak-franciaországi erőszakoskodásokkal. Igaz, hogy a csecsemők megcsonkításáról szóló rémmesék csak az antantpropaganda állításai voltak, a civilek elleni tömeges erőszak viszont egyáltalán nem. Mintegy 130 olyan „incidens” történt 1914 nyarán és őszén – a gyors német előrenyomulás idején –, amely több mint tíz civil áldozatot követelt, az összes halott száma pedig meghaladta a 6 ezret. Különösen drámai volt a helyzet Dinant városában (674 embert, a lakóknak kb. tíz százalékát megölték), illetve Louvainben, ahol a várost a katonaság felgyújtotta, a híres egyetemi könyvtár porig égett. (Kevés esemény rontott annyit a németek megítélésén, mint a louvaini rombolás.)

Ezeknél az „incidenseknél” többnyire az történt, hogy a német katonák bizalmatlanul és gyanakvóan viselkedtek a lakossággal szemben, azt hitték, hogy mindenütt „frank-tireurök” (orvlövészek) lesnek rájuk, és amikor valóban eldőrdült egy-egy lövés – szinte minden esetben egy német katona puskája sült el, véletlenül, mert „frank-tireurök” nem léteztek –, akkor esztelen lövöldözés és gyújtogatás kezdődött. A többnyire protestáns német katonák különösen a katolikus papokra gyanakodtak, közülük sokakat elhurcoltak. Az erőszakhullám 1914 őszén (az állóháború beköszöntével) megszűnt ugyan, de egészen 1918-ig belga férfiak tízezreit vitték el Németországba, kényszermunkára.

Az újabb kutatások feltárták, hogy a keleti és a déli fronton sem alakult jobban a helyzet. Egyre többet tudunk az orosz hadsereg kelet-poroszországi kegyetlenkedéseiről – egész falvakat raboltak ki és gyújtottak fel, de innen hamar távozniuk kellett –, illetve az

elfoglalt Galíciában való viselkedésükről, ahol különösen a zsidókkal szemben léptek fel kegyetlenül. Nem csoda, hogy a helyi (zsidó) lakosság többnyire „megváltóként” fogadta a német és az osztrák–magyar csapatokat – bár az alábbi kortárs visszaemlékezés ezt a képet némileg árnyalja: „Akármelyik harcoló fél kezébe estek, egyforma volt a sorsuk [ti. a galíciai zsidóké]. Akit a mieink életben hagytak, azt felakasztották az oroszok; az oroszoktól visszafoglalt területeken élve találtakat pedig felakasztották a mieink. Mint óriási, fekete hollók, úgy sötétlenek az út menti fákon a fekete kaftánok. Közelebbről aztán láttuk, hogy gazdáikat is bennük felejtették” (Mészáros Vilmos: *Emlékeim az I. világháborúból*).

A Monarchia csapatai nagyon keményen, sőt kegyetlenül bántak a szerb területek lakosságával; a szerbeket amúgy is „gyilkos fajzatnak” tartották. A háború elején, 1914. augusztus 12-én bevonultak a határ közelében fekvő, 14 ezer lakosú Sabac városába. Nem sokkal később 120–160 helyi lakost öltek meg és hagytak a templomkertben. A sabaci „incidens” körülményei és elkövetői ma sem tisztázottak, bár a helyszínre érkezett nyugati megfigyelők (pl. a közismert John Reed) a magyar katonaságot tartották felelősnek a történetekért. A parancsnokok utasításaiban rendre visszatérnek a „kemény”, „kegyetlen”, „kíméletlen”, „könyörtelen” jelzők: így kell bánni a helyi lakossággal, megtorolva minden rendbontást. (Itt a katonák a „komitácsiktól” féltek, akik nagyjából ugyanannyira léteztek, mint Belgiumban a „frank-tireurök”). Végezetül álljon itt egy vezénylő tábornok talán jellegzetes véleménye a háború után „rendezés” alapkérdéseiről: „Ideális esetben, ha ezt a kifejezést ilyen gyűlöletes dologra használnom szabad, a szerb fajzatot gyökerestül ki kellene irtani, a szerb vallást [így!] be kellene tiltani, a gazdag egyházi vagyont jótékony és kulturális célokra el kellene kobozni, az országot pedig megfelelő módon [?] gyarmatosítani.” A fenti javaslat Tersztyánszky Károly vezérezredestől származott, aki egészen a hadseregparancsnoki beosztásig jutott el.

A második világháború erőszakhullámai túlságosan jól ismertek ahhoz, hogy hosszan időzzek a témánál. Nyilván a holokausztot emeljük ki a tanítás során is, miközben azért hangsúlyozni kell, hogy – legalábbis a kontinens keleti területein, az ún. véres övezetben – olyan népi háborúk zajlottak, amelyekben mindenki mindenki ellen hadakozott, és mindenki mindenkit gyilkolt – nem csak a németek (vagy az oroszok). Ukránok és lengyelek, lengyelek és litvánok, szerbek és horvátok estek egymásnak, irtották egymást, és irtotta közben mindegyik résztvevő a zsidó lakosságot is. Mint új könyvében Deák István professzor leírta: „ha volt egy nagy, közös európai terv, az az etnikai tisztogatás terve volt” – amely végső soron sikerrel járt. Újabban a magyar történészek között arról folynak viták, hogy a magyar katonaság miként viselkedett az elfoglalt szovjet (ukrán) területeken. De akár Krausz

Tamásnak adunk igazat, akár Ungváry Krisztiánnak, a végeredmény kevésbé szívderítő: a magyar honvédség csöppet sem volt jobb megszálló a keletei fronton, mint a Wehrmacht – sőt... Ungváry könyvében több helyen olvashatók olyan megállapítások (akár kortárs, akár történészi véleményként), hogy „a magyarok brutalitásban a németeket is felülmúlják”. Kifejti továbbá, hogy szerinte a német parancsnokok között többen voltak olyanok, akik nem hajtották végre a leginkább embertelen utasításokat, mint a magyarok között. Illetve azt is, hogy a magyar katonai és politikai vezetők körében – akik „mindenről” tudhattak – a legcsekélyebb aggodalom sem élt amiatt, hogy egyszer akár számon kérhetik rajtuk a brutális parancsokat és azok brutális végrehajtását. Pedig – amint az egyik kedvenc háborús idézetem mondja – még a német katonák előtt is világos lehetett, hogy egyszer eljőhet a bosszúállás ideje. „Bizony mondom neked, Else, ha az oroszok valaha is kopognak az ajtódon, és csak a felét fizetik vissza annak, amit velük tettünk, többé sohasem fogsz mosolyogni” – közölte egyikük a háziasszonyával, talán 1943-ban.

És valóban eljött. A Vörös Hadsereg katonái többször megesküdtek, hogy megbosszulják a németek és szövetségeseik gaztetteit. Ezt várták tőlük a parancsnokaik és a közvélemény, és nyilván nem kellett nagyon feltüzelní őket, hogy valóban vissza akarják adni azt, amit hazájuk elszenvedett. „Nem lesz nekik irgalom – egyetlenegynek sem, ahogy ők sem irgalmaztak nekünk. Felesleges azt várni a Vörös Hadsereg katonáitól, hogy irgalmat gyakoroljanak. Mindnyájan égnék a gyűlölettől és a bosszúvágytól. A fasiszták földjét sivataggá kell változtatni, ahogy ők elpusztították a mi hazánkat. A fasisztáknak meg kell halniuk, ahogy a mi katonáink meghaltak” – írta 1945 elején Csernyahovszkij tábornok, a 3. Belorusz Front főparancsnoka. Ugyanezt üzenté a híres szovjet író, Ilja Ehrenburg felhívása is (még 1942-ben!): „Ezek a mocskos paráznák megerőszakolják és megfertőzik az asszonyainkat. [...] Öljetek, öljetek! Erővel törjétek meg a német nők faji gögjét, tekintsétek őket jogos hadizsákmányotoknak!” Mindenesetre érdekes, hogy egy interjúalany – egykori katona – 1990-ben is természetesnek tartotta mindezt: „Nem erőszakolták-e meg a németek a mi asszonyainkat? Igen, tudjuk, hogy megtették, minden gond nélkül. Ezért hát fogat fogért, vért a vérért. Ha ők megtették, nekünk ugyanazt kell velük tettünk.”

Az előrenyomuló oroszokat módfelett ingerelte a németeknél látott gazdagság is, pontosabban az otthonihoz képest tapasztalt jó mód. Egyebek mellett ez is táplálta az erőszakot: „Miért kellett ezeknek a jó módban élő embereknek ránk támadniuk?” És: „Minél mélyebben hatoltunk be Németországba, annál jobban taszított minket az ott látott bőség. [...] Olyan szívesen levertem volna az öklömmel azokat a szépen felpakolt csuprokat és üvegeket” – mondta egy katona az 1. Belorusz Front állományából. S mivel megszokták,

hogy a dolgokat „osztályharcos” alapon szemléljük, a németek elleni háborújuk természetesen a „kapitalisták” vagy a „burzsujok” elleni háborúvá lényegült át, amelyben megint csak megengedhetőnek tűnt minden eszköz.

Mint egy-két korábbi idézetből sejthető, az alábbiakban a második világháborús erőszak egyetlen aspektusát vizsgálom, a nők ellen elkövetett erőszakot, ami az utóbbi időkben került az érdeklődés homlokterébe – miközben a jelenség feltehetően minden háborúban előfordul. Itt a német nőkről lesz elsősorban szó. Az egyik legérdekesebb női memoár vagy napló szerzője, a berlini „Anonyma” egyébként pontosan ugyanúgy látta a szovjet katonákat, ahogy a magyar Polcz Elaine (mindketten erőszak áldozatai lettek): végletesnek és kiszámíthatatlannak. Egyik nap úriember módjára csattogtatták a bokájukat, franciául társalogtak és cukrot osztogattak, a másik nap (ugyanazok) vadállat módjára vetették rá magukat mindenkire. Mellesleg a jó tollú Anonymának a német férfiakra is megvolt a maga véleménye.

Miriam Gebhardt német történész 2015-ben publikálta a német nők elleni háborús erőszakról tudható tények összegzését, *Als die Soldaten kamen* (Akkor jöttek a katonák) címmel. A katonák nem kizárólag oroszok, a könyvben szövetségesek mindegyike szerepel. Az erőszak sorrendje a következő volt: az elsők persze az oroszok, utána jönnek a franciák, majd az amerikaiak, végül a britek mint a legkevesebbet erőszakoló. Mindez logikus: az oroszok után a legtöbb sérelmük a franciáknak volt, míg a britek még mindig őrizték egy profi hadsereg némely nemes hagyományát. S ami az erőszakoló katonákat illeti: az amerikaiaknál külön vizsgálták a bőrszínt, és kiderült: a fehér és a fekete katonák kb. ugyanannyira voltak érintettek az erőszakos cselekményekben, de a feketék sokkal keményebb büntetést kaptak. A szerző érdekes módszerrel számolja újra, hogy hány német nőt erőszakoltak meg a háború végén és a háború után. Szerinte minden tizedik erőszakból lett terhesség, és minden tizedik terhesség végződött szüléssel. Mivel pontos adattal rendelkezünk arról, hogy 8600 olyan gyerek született, aki erőszak eredményeként jött világra, a megerőszakolt nők száma 860 ezer lehetett – állítja. (De mi van azokkal, akikkel ez többször megtörtént? – kérdezhetjük még.) A valós szám így tehát egymillió alatt maradna, amiért a történész szinte mentegetőzik; eddig magasabb számok forogtak a köztudatban. Ha hinni lehet ezeknek a számoknak, akkor az eddigi, Budapestet illető százezres becslésekkel is lejjebb kell menni: feltehetően a 20–25 ezer lehet közelebb a valósághoz.

A második világháborús erőszak vizsgálata nem lehet teljes a háború utáni megtorlások nélkül – ezúttal megint a nőkre szorítok. Robert Capa és mások híres fotóin is láthatók azok a nők, akiket azért ért el a helyi lakosság bosszúja, mert német katonákkal

kerültek kapcsolatba. Sőt, akár német apától való gyermekük született. (A franciák az ilyen viszonyra azt mondták: collaboration horizontal, vízszintes együttműködés.) Ezekkel a nőkkel szemben nem volt irgalom: többnyire kopaszra nyírták őket, gyakran szurokba és tollba forgatták, sokféle megaláztatást kellett elszenvedniük. A francia becslések 20 ezer ilyen megalázott nőről tudnak, de a jelenség általánosnak mondható Nyugat-Európa felszabadult országaiban.

Úgy vélem, valóban bűnbakok voltak, nekik kellett az egész közösség nevében bűnhődniük, s feltehetően olyanok is átkozták és gyalázták őket, akik semmivel sem voltak különbek náluk, csak éppen másképp működtek együtt a megszállókkal. Egy háború idején persze sokféle oka lehet egy asszonynak arra, hogy „együttműködjön” – feltehető, hogy gyakran azért tették, mert védelmezőre volt szükségük, olyan emberre, akitől ennivalóra vagy élelmiszerjegyre számíthatnak stb. Mindez a bosszú pillanataiban – talán érthetően – mit sem számított. Deák István azért hozzáteszi, hogy ezeket a nőket „visszafogadta a társadalom” (pl. gyermekeik francia állampolgárok lettek), ám ez sem mindenütt alakult egyformán. Norvégiában különösen súlyosan büntették a kollaborációt, a háború utáni törvények megtagadták a norvég állampolgárságot a német katonáktól született gyermekektől.

Legvégül két szempontra hívnám még fel a figyelmet. Az első: vajon miért vagyunk annyira döbbenek a (világ)háborús erőszak képeit látva vagy arról olvasva. Az én – meglehet, nem túl mélyenszántó – magyarázatom szerint ennek az a kontraszt az oka, amely békés életünk mindennapi tapasztalatai és a háborús tapasztalatok között fennáll. Mert tagadhatatlan, hogy a mai európai emberek a mindennapi életükben egészen ritkán látnak konkrét, fizikai erőszakot, akár évtizedekig sem. (Ami feltehetően nem így volt a középkorban vagy az újkorban.) Amit erőszakként látunk, az a tévéből jön, legyen az híradó vagy játékfilm. Ezért állítom, hogy óriási az ellentét a háborúk tényei és mindennapi életünk valósága között, így szinte apokaliptikusan éljük meg, hogy ilyesmi megtörténhet – mondjuk, napjaikban, Szíriában –, és az erőszakot képtelenek vagyunk elhelyezni „normál” életünk tapasztalatai között. A második: nem tartom helyesnek, hogy a közbeszédben túl gyakran „az oroszokról”, „a németekről”, „a magyarokról” stb. szólnak, amikor a háborús erőszak elkövetőit emlegetik. Szerintem helytelenül. Nem egyes népek erőszakoskodtak, nem az ő népi sajátosságaikban kell keresni a durvaságok okait, hanem felfegyverzett katonák, akik hozzászórtak az erőszakhoz, illetve ahhoz, hogy fegyverrel kb. bármit megtehetnek a fegyvertelenekkel szemben. És ez nem népeken múlik. Az már az illető hadsereg hagyományaitól, vezetőitől és akár az adott háború jellegétől függ, hogy mi történik a katonák és a civilek találkozásainál. Egy diktatúra hadserege jó eséllyel durvábban

viselkedik, mint egy demokráciáé, egy „totális” háborúban más tapasztalatok adódnak, mint egy korlátozott háborúban. Mindez – ismétlem – nem egyes népek tulajdonságain múlik, ezért célszerű óvakodni a megalapozatlan általánosításoktól.

Fontos olvasmányok

Anonyma: Egy berlini nő naplója. Magvető Kiadó, Budapest, 2005

Bihari Péter: 1914. A nagy háború száz éve. Kalligram Kiadó, Budapest, 2014

Deák István: Európa próbatétele. Argumentum Kiadó, Budapest, 2015

Miriam Gebhardt: Als die Soldaten kamen. Die Vergewaltigung deutscher Frauen am Ende des Zweiten Weltkriegs. DVA Sachbuc, 2015

Misha Glenny: The Balkans 1804–1999. Glenny szerzői kiadás, 2001

Mark Mazower: A Balkán. Európa Kiadó, 2004

Ungváry Krisztián: Magyar megszálló csapatok a Szovjetunióban. Osiris Kiadó, 2015

Szakál Gyula: A kapcsolati tőke változásai a szovjet típusú diktatúrákban

A társadalmi tőke kutatása elsőként az Egyesült Államokban, az 1970-es években került a fókuszba. Európában némileg később reagáltak a szemléletváltozásra, Magyarországon pedig napjainkban sem igazán került az érdeklődés középpontjába ez a terület.

Mit is jelent valójában ez a fogalom?

A legegyszerűbben fogalmazva; a társadalmi tőke nem más, mint az emberi kapcsolatokban lévő erőforrások összessége. Ez segítheti a társadalom és benne az egyének sikerét vagy fordítva, az emberek és kapcsolataik sikertelenségét. A jól ismert szociológus, Pierre Bourdieu sokat idézett mondása szerint: „mutasd meg a telefonregiszteredet, és megmondom, ki vagy”. Hallgatóimnak viccesen szoktam mondani (pedig a valóságban véresen komoly), hogy lehet munkahelyet keresni állásbörzén, hirdetések által, interneten, de a legbiztosabb az, ha apa telefonál valakinek.

Kicsit bővebben kibontva, mit is takar ez a fogalom. Központi eleme a bizalom, a társadalmi szerveződések erőssége és a segítségnyújtás különböző fajtái. Bízom-e az államban, az egyházakban stb.? Ha bajba kerülök, kitől kérhetek segítséget? A tágabb családtól kérek vagy barátoktól? Fordítva, én kinek vagyok hajlandó segítséget nyújtani? Kinek adok inkább? A segítségnyújtás fajtája lehet pénzbeli segítség, önzetlen munka, érzelmi támogatás.

Az emberi kapcsolatok fontosságát érzékelő amerikai szociológus, J. Hanifan az 1940-es években kiemelte a barátság, a jóakarat és az emberek közötti érzékenység fontosságát. A magyar szakmai köztudatba James Coleman és Mark Granovetter tanulmányai alapján került be. Sajátos, de nem meglepő módon a szakmai és társadalmi érdeklődés a téma iránt a mai napig szolidnak mondható hazánkban. Pedig Angliában kapcsolatháló-építő projektek is zajlanak.

Érdemes pár nemzetközi kutatás eredményeit idézni. A társadalmi tőke Norvégiában, Svédországban, Finnországban, Svájcban, Tajvanon a legerősebb. A felsorolás jelzi, hogy a gazdaságilag legfejlettebb országokról van szó. Francis Fukuyama *Bizalom* című könyvében hosszasan fejtegette, hogy a társadalmi bizalom a gazdaság szerkezetét is képes meghatározni. Ahol gyenge a társadalmi bizalom, ott erős családok, rokoni összefonódások alakulnak ki. Erre pedig gazdasági szerkezet is épül. Vendéglők, kisboltok, szolgáltatások hálózata stb. Gondoljunk csak a nálunk lévő kínai és részben olasz vállalkozásokra. Csak jelzésként említem meg az olasz családi szerveződésű maffiát és kínai hasonmásait.

Magyarország ebből a szempontból is rendhagyó. Az alacsony társadalmi tőke mellett gyenge nukleáris családok jelenlétét tapasztaljuk. (A széles rokonság általában csak az esküvőkön és a temetéseken szokott csak találkozni.) Egy Dessewffy Tibor által idézett kutatás szerint napjaink Magyarországot a szolidaritás hiánya, a társadalmi kohézió elutasítása és a biztonságra való törekvés hiánya jellemzi, „majd az állam megold mindent” mentalitás tapasztalható.

Mi lehet ennek az oka? Sokat idézett mondás szerint a jelen nem más, mint felhalmozott történelem. Régióink történetét a megszakítottság és a folytonos újrakezdés jellemzi. Minden korszakban más értékek és új játékszabályok jelentek meg. Ami elfogadott volt az Osztrák–Magyar Monarchiában, az nem volt jó a Horthy-rendszerben, nem beszélve a köztük lévő átmenet forradalmainak időszakáról. Azután a második világháború alatt, majd a szocializmus két korszakában is minden változott. És azután elért bennünket a rendszerváltás időszaka.

Nézzük a szovjet típusú diktatúra időszakában bekövetkező változásokat. A veszített második világháború után teljesen új hatalom és új kapcsolatrendszer kezdett kiépülni. Erre a magyar társadalom, különösen a falvakban, nem készült fel. A községi bírót, a jegyzőt, a papot, a tanítót, akinek akkor még volt tekintélye, felváltotta a tanácselnök, a párttitkár, a téceszelnök, az agronómus. Ők legtöbbször nem is helybeliek voltak. Az addig példát jelentő módosabb gazdaréteget a kuláklisok tették tönkre. Viszont az új hatalmi háló a falvakban gyorsan létrejött. A falu vezető embereinek pl. házépítésnél kellett segíteni. A pedagógusföldet legritkábban a tanárok művelték. A falusi tanító presztízse a fizetésével együtt csökkent, a presztízvesztést felgyorsította a tanítónők megjelenése.

Budapesten a kitelepítésekkel, országosan az államosításokkal, internálásokkal B-listázásokkal a régi uralkodó osztály tagjai között meglévő kapcsolati tőke tovább sérült, amit egyébként is megingatott a háború, a kivándorlások, a holokauszt, a malenkij robotra hurcolás. Az úri negyedekbe beköltöző párttitkári, ÁVO-tiszti családok nem növelték a bizalmi indexet, ahogy a nagyon eltérő kulturális háttérrel rendelkező családok kényszeregyüttélése sem a társbérletekben.

1949 után az egyházak közösségteremtő erejét szétzilálták, szerepét ahol csak lehet, korlátozták. Erre a sorsra jutottak a civilszervezetek is a cserkészmozgalomtól a bélyeggyűjtőig. Szétverték a régi szakszervezeteket, a munkásegyleteket, majd a szociáldemokrata hagyományokat. Közben a kommunisták egymás közti bizalmatlansága is felerősödött, ismert a Rajk-per, Kádár bebörtönzése majd szabadon engedése, Nagy Imre miniszterelnöki menesztése.

Azokban a településeken, amelyeken nagymértékű volt a malenkij robotra hurcolás vagy a németeket érintő kitelepítés, a kulákok internálása, a lakosságcsere, teljesen megváltozott a helyi társadalom. A kiürített határ menti lakásokba az ÁVO emberei költöztek. A németek helyére felvidéki magyarok, bukovinai székelyek kerültek. Az eltérő gyökerű családok évtizedekig elkülönültek, az első vegyes házasságok csak egy generáció után jöttek létre. Akiket elengedtek az internálótáborokból, nem térhettek haza. Akik hazajöttek az orosz lágerekből, gyakran nem találták az időközben kitelepített családjukat.

Az erőltetett iparosítással együtt járt az ingázás megjelenése. Ez lehetett lokális, mint a Kisalföldön vagy Pécsen, ahol a nagyváros adta a munkalehetőséget, de Komlónak is nagy volt a vonzáskörzete. Az ingázás országos hatósugarú is lehetett, hisz Budapestre Szabolcsból is szállítottak munkaerőt. Ezek voltak a hírhedt feketevonatok. Tízezrek éltek munkásszállásokon zsúfolódva, családiaknak nem nevezhető körülmények között. Mindezek miatt a hétfőtől szombatig kiüresedett falvakban a lokális közösségek is felbomlottak.

Ehhez járult, hogy a nők tömeges munkába állításával, annak gazdasági kikényszerítésével a család szerkezete, időritmusa is felbomlott. Megjelentek a korábban ismeretlen üzemi konyhák és menzák. (Óvatosan jegyzem meg, hogy a magyar társadalom jelentős része ezeken a helyeken fogyasztathatott először rendszeresen húsételeket.) A nők munkába állásának pszichikai, szociálpszichológiai következményei hamarosan jelentkeztek. A család „ura” már nem tudta eltartani a feleségét. A falusi közvélekedés szerint a városi gyárakban a nők „megromlanak”. Ugyanakkor ennek volt egy másik vonzata is. Ha a feleségeknek van önálló jövedelmük, nincsenek kiszolgáltatva a zsarnok, részeges stb. férjnek. Elkezdődött a válások arányának növekedése. Ráadásul megjelentek az első mosógépek, centrifugák, kevesebb időt igényelt a háztartás ellátása. A tévé pedig hamarosan háttérbe szorította a tradicionális szórakozási lehetőségeket, növelve az elszigetelődést, azt a néhány évet leszámítva, amikor az első, tévékészülékkel rendelkező családoknál mindenki együtt nézte a táncdalfesztiválokat.

Az épülő ún. szocialista iparvárosok lakótelepein élő szomszédok eltérő vidékről, eltérő szokásokkal érkeztek, idegenek voltak és maradtak. Rendszeresnek számítottak a konfliktusok a gyenge hangszigetelés, a csövek mentén lefolyó mosógépvíz stb. miatt. Többszörre nem is köszöntek egymásnak – még az egy lépcsőházban élők sem... Valódi közösséget csak az utcán felnövő „kulcsos gyerekek” számára jelentettek e városrészek. A későbbi, főleg '60-as évekbeli lakásépítési programmal felbomlottak a kétgenerációs családok is. Meg lehet figyelni, hogy az első lakótelepek az ipari üzemek közelében jöttek létre, majd évek múlva épült csak ki a megfelelő infrastruktúra, a bolt, a járda, az iskola. A

Ratkó-gyerekek pedig szenvedtek nemcsak a nagy osztálylétszámoktól, hanem a két, esetenként három műszakos tanítástól is, ami tovább zilálta a családot, mint közösséget. A városba költözéssel egy időben megkezdődött a falvak elöregedése, esetenként kiürülése, a romák beköltözése.

A Rákosi-korszakban az állam a szabadidő szervezésébe is beleszólt. Jöttek a kommunista műszakok, így gyakran ugrott a vasárnapi közös ebéd. Illett elmenni a szocialista brigád tagjaként színházba, moziba, ahová nem vitték magukkal a gyerekeket. Sportklubok szerveződtek, szovjet mintára beindult az MHK mozgalom, azaz a Munkára Harcra Kész elnevezésű sportprogram, ahol munkahelyi és falusi szpartakiádokon keresztül igyekeztek megmozgatni a dolgozó és tanuló ifjúságot, rendeztek mezei futóversenyeket, mezítlábas foci falubajnokságot, falusi tornaünnepélyeket. 1953-ban közel 500 ezer résztvevője volt az MHK mozgalomnak, amit 1956 forradalma felszámolt.

Nem mellesleg '56-ban kivándorolt, „disszidált” 200 ezer fiatal, kilépve a családból és megszakítva a rokoni szállakat. A megtorlás, a bebörtönzések, az amnesztia után is folyó megfigyelések újabb tízezrekben növelték a bizalmatlanságot. A gyerekek elhallgatások, asztal alatt bokán rúgott apák, „nicht vor dem Kind”-féle mondatok közt, kettős értékrendben nőttek fel. Megtanították őket bizalmatlannak lenni.

A korszakban a Balatonon és a hegyekben a vállalatok sorra építették a SZOT-üdülőket, ahol olcsón nyaralhattak a dolgozók, ami dicséretes, de így már a nyarat is külön töltötték a nagyszülőktől a családok. Az akkori szakszervezetek szabadidős programokat szerveztek, többnyire saját dolgozóiknak, és nem a családoknak. A gyerekeket vándortáborok és úttörőtáborok hívogatták – távolra a rokonságtól. A létrejövő kisdobos- és úttörőszervezetekben a politikai „nevelés” gyorsan háttérbe szorult, és a játék vagy a sport vált a fontossá és adott közösségi élményeket. A KISZ-táborok ugyanígy. De nemcsak közösségi élményeket, hanem párosakat is adtak, szinte szexuális forradalmat okozva, ugyanakkor a generációk közti bizalmatlansághoz hozzájárulva.

VGMK és a „bevásárló turizmus” is megváltoztatta az addigra már megszokott, egyenlősítő értékrendet. Bár a családok felnőtt tagjai egy-egy bécsi út idejére a fagyasztóláda érdekében még egy kocsiba kerültek, de a nagyszülők generációja rádöbrent, hogy nemcsak azt nem érti, miért kell nekik óráig zötykölődni, hanem a valutaváltásokat sem. Félték a határőröktől, és félték, hogy valaki feljelenti őket.

Bár többnyire nem tudták, kik az ügynökök, a besúgók, létezésükben biztosak voltak, a politikai bizalmatlanság magas szintű volt. A rendszerváltás felszabadító mámorát, a

szabadság illúzióját leginkább csak az értelmiség egy része élte át, a többségnek a gyárbezárások miatti félelem, a magas infláció okozta bizonytalanság jutott csak.

Ezek a jelenségek nemcsak a régi térségi szerveződésekkel írták át, hanem az értékrendet is. Az '50-es évek szovjet mintái nem tudtak gyökeret eresztetni. Akkoriban a falusi párttitkár, téveszelnök pufajkában és usankában járt. A '60-as évektől át/vissza vették a dzsentrí öltözködést és mentalitást (csizma, parádés kocsis; ez a második világháború előtt az uradalmi intézők viselete volt). Még a beszédstílusuk is hasonlóvá vált: „Kérlek szépen, kedves elvtársam, el lesz/van intézve”. A régi idők emlékét az akkori falu még jól ismerte.

Magyarország történetét, akárcsak a Kelet-Közép-Európa többi országáét, ahogy a fenti példák is jól szemléltetik, a megszakítottság és az újrakezdés jellemezte. Ugyanakkor a történeti szociológiával foglalkozó kutatók már régen észrevették, hogy a különböző országok szocializmusa (így hazánké is) alapvető elemeiben (emberi magatartás, értékrendszer, baráti szerveződések) igen hasonlít az előző (Horthy-) rendszerre. Gondoljunk itt pl. a vadásztársaságokra, amelybe bekerülni csak a nómenklatúrának volt lehetősége. Sőt, még ők is rétegződtek (kisvadas, nagyvadas) pozíció szerint.

Az államszocializmus időszakában kialakított társadalmi tőke jelentős része napjainkra anakronisztikus lett, de a „gondoskodó állam” illúziója sokakban tovább él, miközben a politikusokba, intézményekbe vetett bizalom alacsony szintű. A szovjet típusú diktatúrákból öröklötten is a magyar társadalom érték- és normazavaros állapotban van. Miközben visszautasítja a piacgazdaság okozta egyenlőtlenségeket, a korrupciót tudomásul veszi. Nemcsak az intézményekkel, a szakszervezetekkel, hanem az egyházakkal szemben is bizalmatlan, ezeknek az érzéseknek az államszocializmusba nyúló gyökereit nem nehéz észrevennünk. Gond az is, hogy az egyes ember nem bíz meg a másikban, mindez gátolja a gazdasági növekedést is.

Fontos olvasmányok:

Böhm Antal: Századunk rendszerváltozási Magyarországon, különös tekintettel az elmúlt tíz évre. Széchenyi István Egyetem, Győr, 2002

Francois Fukuyama: Bizalom. Európa Kiadó, 1992

Hankiss Elemér: Diagnózisok, Magvető Kiadó, 1985

Kalmár Melinda: Ennivaló és hozomány. Magvető Kiadó, 1998

Lengyel György – Szántó Zoltán (szerk.): A gazdasági élet szociológiája. Aula Kiadó, 1994
(Tanulmánykötet, benne az írásban szereplő külföldi szerzők tanulmányainak fordításával)

Szakál Gyula: A társadalmi tőke működése magyar és orosz összehasonlításban. In
Társadalmi tőke, karrieresélyek, viselkedésminták. MTA, Politikai Tudományok Intézete,
2004

Szakál Gyula: A civil tőke szerepe a társadalmi tőke képződésében. MTA, Politikai
Tudományok Intézete, 2006

Szakál Gyula: Karrieres és életstratégiák a nyugat-magyarországi régióban. Könyvpont
Kiadó, 2003

Farkas Judit: A malenkij robot témája forrásközpontú megközelítésben

Az előadás csomópontjai:

- I. Tartalmi szabályozók
- II. Tankönyvek
- III. Feldolgozási lehetőségek

I. Az oktatási tartalmakat meghatározó központi szabályozók

- NAT – túl általános, ilyen mélységig nem szabályoz.
- Kerettanterv
 - általános iskolában nem jelenik meg a fogalom,
 - gimnáziumban a kötelező tartalmak között szerepel a fogalom.
- Az érettségi követelmények sem szabályoznak ilyen mélységig.

II. Tankönyvek

Tankönyv	Hadifogoly (SZU által)	Malenkij robot	Áldozat (SZU által)
7. osztály (OFI)	600 ezer fő	több tízezer civil	180–230 ezer fő
8. osztály (OFI) Horváth Péter könyv	hadifogoly és civil együtt 600 ezer fő	„polgári lakosság tömegei”	„20%” ez a közölt adatok alapján 120 ezer fő
8. osztály (OFI) Kísérleti	hadifogoly és civil együtt 600 ezer fő		„egyharmada” ez a közölt adatok alapján 200 ezer fő
11. osztály (OFI)	nagyjából 600 ezer fő	–	–
12. osztály (OFI)	meghaladja a 0,5 millió főt		közel 200 ezer fő
11. osztály (NT)	800–900 ezer hadifogoly, közel 2/3 szovjet fogságba	több mint százezer magyar állampolgár	a hadifoglyok jelentős része nem tért haza, m. r. kapcsán semmi adat

1. A két központilag is támogatott tankönyvcsaládot néztem meg, de digitális verziója csak az OFI-snak van, a NT jelűeknek nincs.

2. Források nincsenek a malenkij robotról egyik könyvben sem, maximum az emberáldozatokat áttekintő táblázatban szerepelnek összemosott és ellentmondásos (hadifoglyok, malenkij robotra elhurcoltak) adatok. Az adatok között jelentős eltérés van. A 12. osztályos OFI-s szerint a hadifoglyok és a malenkij robotra elhurcoltak együtt jelentenek kb. félmillió főt, miközben az ugyanabból a tankönyvi sorozatból származó 7. és 11. osztályos kiadványok önmagában a hadifoglyok számát becsülik 600 ezer főre. A korábbi Nemzeti Tankönyvkiadás sorozatból származó 12. osztályos tankönyv a malenkij robotra

vonatkozóan több mint százezer elhurcoltról ír, a 7. osztályos OFI-s viszont csak több tízezer civilt említ.

Márpedig képek, szöveges források nélkül – az idő szorításában – a tanár nem biztos, hogy bevisz külön gyűjtött anyagot, ha heti alapóraszámában kell teljesítenie a tantervi elvárásokat.

3. Az OFI-s *Középiskolai atlasz*ban sincs olyan térkép, amit fel lehetne a témához használni, pedig egy tematikus térkép sok mindent meg tudna jeleníteni.

III. Feldolgozási lehetőségek

- A normál tanóra az a keret, ahol a tanárnak arra lehetősége van, hogy az alapfogalmakat tisztázza, valamint azokra az alapkérdésekre válaszoljon, hogy kiket és miért vittek el. Mivel a jóvátétel problematikáját az egyetemes történelem kapcsán már tisztázták, erre nem kell külön időt szánni.
- A fakultáció adhat arra lehetőséget, hogy az érdeklődés felkeltésével a témát személyesebbé tegyék. Itt fókuszba kerülhetnek már olyan kérdések is, hogy milyen felelőssége volt a történetekben a magyar hatóságoknak, választ kereshetünk a visszaemlékezések alapján például a „mi történt velem?”, „miért pont én?” és a „mi segített nekem túlélni?” kérdésekre.
- Szakkör keretében már megvalósítható az önálló kutatás is, ezzel tudományos szintre emelkedhet a téma feldolgozása. Az interjúk, az adatgyűjtés, a szakirodalom feldolgozása akár személyes, családi indíttatásból, akár a téma iránti érdeklődésből fakad, olyan új ismereteket adhat a diáknak, ami túlmutat a középfokú iskolai képzés alapfeladatain.

Baracs Nóra: Iskolai projektek a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok tragédiája feldolgozására

Bevezetésként leszögezném, hogy a Szovjetunióba hurcolt magyar politikai foglyok emlékévének témáját tágan értelmezem, a szovjet mintára folyó üldöztetéseket, a szovjet mintára létrehozott politikai rendőrség és állambiztonsági szolgálatok tevékenységét is beleértem.

A következő projektismertetés, illetve -felsorolás részben projektötleteket, terveket tartalmaz, részben pedig iskolámban, a Széchenyi István Gimnáziumban az emlékév során megvalósult megoldásokat. A konferencia résztvevői találkozhattak is több projekt végeredményével.

I. A pedagógiai projektek jellemzői

„Pedagógiai projekt: valamely összetett, komplex, gyakran a mindennapi életből származó téma; a témafeldolgozáshoz kapcsolódó célok, feladatok meghatározása, a munkamenet és az eredmények megtervezése; az eredmények prezentálása” – a meghatározást a Sulinet oldaláról¹ vettem át. Azt a meglátásukat a továbbiakban viszont nem alkalmazom, hogy helyesebb lenne a projektorientált oktatás vagy ennek szinonimájaként a projektszellemű, projektszerű oktatás kifejezések használata, mert bár a megadott szakszavak precízebbek, de a mindennapi tanári gyakorlatban nem terjedtek el. Ezért leegyszerűsítve csak projektekről beszélünk.

Az iskolai projektek alapvető célkitűzése, hogy létrejöjjön egy diákok által készített mű, ahol azonban végeredmény mellett ugyanolyan fontos a hozzá vezető út is.

1

<http://webcache.googleusercontent.com/search?q=cache:i7AMDrOJqmoJ:www.sulinet.hu/szaktanacsado/01/mellekletek/projektmodszerek.doc+&cd=1&hl=hu&ct=clnk&gl=hu>

A mű elkészítésének folyamata sokféle kompetencia fejlesztésével járhat, ezek közül kiemelném, hogy:

- elősegítheti a digitális tudás fejlesztését,
- biztosíthatja a teammunkában való tapasztalatszerzést, az együttműködést,
- fejlesztheti a felelősségvállalást, felelősségtudatot,
- választást, döntéshozatalt kíván,
- az internetes ismeretszerzésben emelkedni fog a gyakorlattal eltöltött órák száma,
- közben fejlődhet a forráskritikai érzék,
- segítheti a kritikai gondolkodás fejlesztését is,
- gyakori lesz a kommunikáció szóban és írásban,
- nélkülözhetetlen hozzá az ismeretszerzési kompetencia,
- gyakoroltatható általa a lényegkiemelés.

További előnyökkel járhat a helyismeret növelésében, a lokálpatriotizmus erősítésében, a topográfiai ismeretek gyarapodásában.

A projektek jelentős mértékben építenek a tanulói választásra, önkéntességre, így lehetőséget adnak a tehetséggondozásra.

Ha az osztály felkészültsége lehetővé teszi, akkor a projekt során az online technikák segítségével erősödhet a diákok idegenő, azaz angol vagy német nyelvű információszerzési képessége az IKT eszközök alkalmazásával.

WEB2-es eszközök alkalmazását is támogathatja egy projekt, a közösségi oldalak használatát, fénykép-, fájl- és videómegosztásra lehet szükség egy projekt elkészítéséhez.

A „malenkj robot” témájával foglalkozó projektek célja lehet az is, hogy menet közben sajátítsák el a diákok a szükséges személyiségjogi és szerzői jogi ismereteket. Támogatja, hogy elsajátítsák azokat az ismereteket, amelyek megalapozzák a lakóhely, a szülőföld és népei megismerését.

A projekt a cselekvő állampolgári magatartást, a törvénytiszteletet, az együttélés szabályainak betartását fejleszti, az emberi méltóság és az emberi jogok tiszteletre nevel, bemutatja az erőszakmentesség, a méltányosság fontosságát.

Egyes projektek célja lehet, hogy a 21. századi „osztályterem” tág kereteinek átélése is, azaz a tanulási tevékenység egy részének kivitele az iskola épületéből, ha a tanulók fényképezni fognak, kisfilmet forgatnak, interjút készítenek, geocachinggel geoládát helyeznek el. Másrészt a tanterembe behozhatunk szakembereket, főleg virtuálisan, Skype vagy videokonferencia segítségével, de esetenként „élőben” is.

Ezek a projektötletek gyakran megkívánják/lehetővé teszik más kollégákkal való együttműködést. (Ezt a NAT is támogatja és szerencsés esetben az iskola vezetősége is.)

A projektek során a változatos tevékenységeket változatos módon kell értékelni. Nyilván folyamatosnak kell lenni a tanár szóbeli értékelésének, dicséretének, esetleges kritikai meglátásainak. Lehet hagyományos osztályzattal értékelhető rész, pl. tesztfeladat esetében. Lehet olyan rész, amikor a csapat tagjai egy pluszpont-„halmot” (névjegykártyákon „+” jelek, pl. 4 fős csapat kap 10 db-ot) kapnak meg, amit ők oszthatnak szét egymás között a végzett munka arányában; ez a prezentációkészítésnél is megfelelő. Az önértékelést értékelőlapokkal lehet elősegíteni, és ez jó forma a kiscsoportok saját munkájának minősítésére is. Online kérdőív segítségével a projektben részt vevők szavazhatnak a különböző feladatok hasznosságáról, élményszerűségéről, sikerességéről stb.

II. A malenkij robottal foglalkozó projektek és a NAT célkitűzéseinek kapcsolata

Projektnapok, projekthetek tervezésekor érdemes figyelembe vennünk, hogy a malenkij robottal foglalkozó projekt során többféle NAT-célkitűzést tudunk megvalósítani, ezeket a tanulói tevékenységeket tanórákhoz kötődően jelzem:

Történelem: ismeretek szerzése többféle forrásból, rendszerezése, híres emberek életpályájának megismerése, bemutatása, topográfiai ismeretek.

Magyar nyelv: esszéírás, lényegkiemelés, blogírás.

Magyar irodalom: Faludy György költészete.

Informatika: „Az informatika műveltségterület fejlesztési céljai akkor valósulhatnak meg, ha az egyes tantárgyak, műveltségterületek tanítása és a tanórán kívüli iskolai tevékenységek szervesen, összehangolt módon kapcsolódnak az informatikához.”²
Feladatok: prezentációkészítés, Excell táblázat segítségével diagramkészítés, szövegformázás, képszerkesztés, emléklap tervezése, filmvágás, hangosítás, interjúvágás, megosztások közösségi oldalakon.

Médiaismeret: szinopsziskészítés, részletek tematikus kiemelése.

Művészetek: korszerű grafikai ábrázolások és a grafikai képek esztétikája.

Angol és német nyelv: a NAT-követelmények közül teljeskörűen megvalósítható a projekttel: „Az élő idegen nyelvek tanítását és tanulását meghatározó alapelvekkel és a NAT célkitűzéseivel összhangban kívánatos a tantárgyközi integráció lehetőségének elősegítése.

² <http://ofi.hu/nemzeti-alaptanterv>

Az idegennyelv-tanulás többek között olyan nyelvi, kulturális, szociokulturális, történelmi és interkulturális ismeretekkel gazdagíthatja a tanulókat, amelyeket más tantárgyak esetében is hasznosíthatnak. Ugyanakkor törekedni kell arra, hogy más műveltségterületek ismereteivel az idegen nyelvi órák során is találkozzanak a diákok.”

Etika: etikai dilemmák, felelősség.

Földrajz: vaktérképek készítése, használata.

III. A politikai foglyok kálváriájának feldolgozása az oktatás-nevelés folyamatában

A Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok kálváriájának feldolgozása egyaránt történhet:

- egyéni munkában,
- és/vagy párosan (pl. gondolattérkép készítése, a fordítói tevékenységeket egyéni és páros munkában érdemes megoldani),
- és/vagy csoportokban.

A projekteket különböző alkalmakkor valósíthatjuk meg a Szovjetunióba hurcolt politikai foglyok sorsának megismertetése érdekében.

1. Tanórai keretben

Történelem tanórán a témával a második világháború tanítása kapcsán foglalkozhatunk a 11. évfolyamon, a tanév végén. Ebben az esetben a hadifoglyok helyzetének bemutatására, illetve a hadifogolylétszám Budapest ostromának elhúzódása miatti, polgári lakossággal való kiegészítésére állnak rendelkezésünkre eredeti források, valamint szakmai leírások. Az utolsó évfolyamon az 1945 utáni magyar történelmi részbe illeszthető be az elsősorban német nemzetiségűeket érintő malenkij robot, a Rákosi-korszak tárgyalásánál az ÁVH, ÁVO forrásanyagát használhatjuk, de szóba kerülhetnek a Budapestről történő kiköltöztetések, a déli határtól való deportálások, a kényszermunkatáborok Recsken és Tiszalökön, az internálótáborok is.

a) Forrásfeldolgozás: visszaemlékezések, interjúk, memoárok részleteinek összevetése. Ehhez a gyűjtőmunkát a diákok és tanárok egyaránt végezhetik.

b) Prezentációk készítése. Problémát okoz, hogy viszonylag kevés fénykép áll rendelkezésre, ezért több honlapon is ugyanazok találhatók. A projekt során számtalan prezentáció (ppt és prezi változatai) készítésére van szükség, ami alapformában elvárható mindenkitől, és az is, hogy helyesírásihiba-mentesen, vizuálisan elfogadható színvonalon

oldja meg a feladatot. A zenei aláfestés, hangalámondás, bonyolultabb effektek alkalmazása már csak az önként jelentkezőktől kérhető.)

c) Tablók készítése. (Főleg érettségi-előkészítő foglalkozásokon vagy tagozatos osztályok esetében van rá mód.)

d) Interjú készítése áldozattal, kortárs szemtanúval vagy második-harmadik generációs leszármazottal. (Otthoni feladat órai vetítéssel.)

e) Szépirodalmi alkotások részleteinek bemutatása (pl. Faludy-versek). Magyar nyelv és irodalom órán szövegértési feladatot készíthetünk a téma feldolgozására. Visszaemlékezések, statisztikai adatok, képi források egyaránt felhasználhatók.

2. Iskolai projektnap keretében megvalósítható programok

a) Nagyobb rendelkezésre álló idő teszi lehetővé a korábban már említettek megvalósítását; prezentációk készítését, tablók készítését, interjú készítését áldozattal, kortárs szemtanúval, vagy második-harmadik generációs leszármazottal, foglalkozást irodalmi alkotásokkal

b) Autentikus helyszín felkeresése – lehet emléktábla megkoszorúzása, néhány településen emlékhely felkeresése, egyes falvakban, városokban a német tájház látogatása. Budapesten a Ferencvárosi pályaudvaron felállított emlékmű megismerése, illetve későbbiekben, ha a témával foglalkozó Vagonkiállítás vagonja állandó helyszínre kerül.

c) Könyvtárlátogatás a témában kiadott könyvek, kiadványok megismerése érdekében.

d) Filmek megtekintése és megbeszélése. (A politikai foglyok Szovjetunióba hurcolásának 70. évfordulója kapcsán több dokumentumfilm készült, de választható Bacsó Péter *Te rongyos élet* című filmje is.) Jó megoldás, ha diákok egyes részleteket kiválasztanak, és a közte lévő epizódokról csak elemzést adnak.

e) Képzőművészeti alkotás létrehozása egyénileg vagy akár csoportosan.

A képet a Széchenyi István Gimnázium tanulói közösen készítették

Doszpod Lili (11. b osztályos tanuló): *Fogoly*

3. Projekthét keretében megvalósítható projektek

a) Virtuális múzeum készítése (Feltétlenül szükséges az informatikatanárok bevonása).

b) Emlékszoba, emlékfal kialakítása. (Javasolható Kovács Béla-emlékszoba, hisz őt elhurcolták a Szovjetunióba, így személye összeköti a malenkij robotosok és a kommunizmus áldozatának emléknapját, vagy az adott település áldozatainak emlékszobája.)

Vásárosnamény

c) Tanulmányi kirándulás valamely autentikus helyszínre. (Ideális esetben Szolyvára, Recskre érdemes utat szervezni. Az utóbbi helyszínen kiállítás is várja az oda érkezőket.)

Mágozs

Nagydobrony

Pécs – Trischler Ferenc alkotása (a deszkakapu az emlékmű része)

Szerencs

d) Kiállítás létrehozása roll-upok³ segítségével. (Ha az iskola maga szerkeszti a tablókat, akkor kb. 10 ezer forintból felállítható egy tabló, a keretben a vásznak cserélhetők. Pályázatból, alapítványi támogatásból hozható létre. Előnye, hogy csak a használatkor foglalja a helyet, majd összetekerve kis helyen tárolható és gyorsan újból felállítható.)

³ Felgöngyölíthető speciális, nyomtatható vászon, amit gyorsan fel lehet állítani összecsatolható fémszerkezet segítségével. 70×200 – 100×200 cm-es méretűek a leggyakoribbak.

A roll-up sorozat alkalmas arra is, hogy kortárs tárlatvezetéssel történjen a rajtuk látható szövegek megismerése.

e) Virtuális múzeum készítéséhez használható IKT alkalmazások:

- Ismeretszerzés a netről; Google, képek keresése, letöltése: IrfanWiev. PDF fájlok nézése: Foxit Reader segítségével.
- Ismeretek rögzítése, másokkal való megosztása; dropbox, blogger.com, 5mp.eu, webnode.hu, gondolattérkép készítése: mindmeister.com.
- Közös, egyidejű munka: medienpad.de, Google drive.
- Kapcsolattartás: gmail, Facebook Messinger, Skype, segítségkérés esetén: TeamViewer.
- Prezentáció készítése: ppt, prezi.com.
- Játékos tanulási eszközök készítése: memorymaker, EclipseCrossword.com.
- Kérdőívkészítés az elégedettség mérésére: PollSnac.com, Sur vaymonkey.com.
- Diagramkészítés: Excell.
- Helyszínek bejelölése: Google Mape Make.

f) Emlékszoba kialakításánál eredeti tárgyak keresése nem lehet a cél, de korabeli tárgyak a közös gyűjtőmunka következményeként előkerülhetnek. Iskolánkban Kovács Béla-emlékszoba kialakításához rendelkezésünkre állt eredeti, 1956-os kártyanaptár, kamarai igazolvány, fényképek, katolikus képes imák, lemezjátszó, étkezési tárgyak. A kiállítás azt a folyamatot kívánta érzékeltetni, ahogy egy parasztgazdából autodidakta módon felkészült kiskisgazda politikus vált, így népi hímzések terítón helyeztünk el búza- és árpata-tartalmú kosarat, diót és szőlővesszőt, fazekastermékeket, majd katolikus kiadású szentképek, fényképek következtek. Bemutattuk a politikus kedvenc könyveit, a *Csendes Dont* és a népi írók regényeit is. Ezután polgári stílusú evőeszközkészlet, poharak következtek, jelezve a társadalmi felemelkedést. Ide kerültek az új pénz, a forint, illetve a fillér darabjai. Majd üresen hagytunk egy részt a börtönökre hivatkozva. Utána szakkönyvek jöttek Recskről, malenkij robotról, GULAG-ról egy magyarázó szöveggel, amely arra hívja fel a figyelmet, hogy Kovács Bélát nem vitték el táborokba, hanem orosz börtönök foglya volt. Lezárásként állítottuk ki az eredeti, 1956-os kártyanaptárt.

A tárló funkciójú íróasztalok fölött egy megszakított életutat bemutató idővonal látható a születési évszám 1908-as kezdő dátumával, majd 1933, amikor Kovács Béla számára a FKgP fontossá válik. 1945, az újjáépítés, az újrakezdés, illetve az 1945-ös választások éve, majd feketével 1947, a letartóztatás éve. Az idővonal hiátusa után 1955 következik, amikor hazaengedték, pirossal kiemelve jön 1956, amikor miniszter lett, és 1959 már a halál időpontját jelöli.

Ezzel a részletezéssel azt kívántam jelezni, hogy emlékszoba kialakításához nem feltétlenül szükségesek eredeti tárgyak, hisz nem múzeum létrehozása a cél, hanem a szemléltetés, az adott korszak hangulatának, mindennapjainak jelzése, az életkörülmények bemutatása, az érzelmi azonosulás, empátia.

Természetesen még sokféle projektötlet létezik, tanórán kívüli lehetőségeket is kihasználhatunk, ha szakköri keret vagy önkéntes diákok rendelkezésünkre állnak, akár közösségi munka is szerveződhet egy jó projekt megvalósítására.

A fényképek Széchenyi István Gimnáziumban készültek (7621 Pécs, Király u. 44.).